

Význam Novozámockej pevnosti v protitureckom boji

Peter Csányi

Abstract (zhrnutie)

The study concentrates on the strategic role of Nové Zámky, which dates back to the beginning of the Turkish expansion. After the capture of Esztergom in 1543, the Ottoman conquerors spread their influence also on the left bank of the river Danube. For the protection of these regions and also for the protection of the governmental and the archbishopical interests decided Pavol Várdai, the archbishop of Esztergom in the beginning of the 40-ties of the 16th century to build a palisade fortress. The fortress was finished in 1545. It was soon clear that this type of fortress can not withstand a bigger attack. Hence, a large fort, matching the criteria of the strategic needs of those times, was built. The new fort, according to the plans projected by the Baldigara brothers, was hexagon shaped and was built as a forward-shifted stronghold of Vienna. Nové Zámky were occupied since September 24th, 1663. The destiny of the fort was sealed for the next 22 years. After the seizure of the fort, the Turks began with the creation of the Eyalet-i Uyvar (the Nové Zámky province). We know the exact picture of the organisation and life in the eyalet thanks to the Ottoman documents, mainly the tax registers (defters) and the Turkish legal code for the Nové Zámky province (Kanúnname-i eyalet-i Uyvar). Nové Zámky were liberated on August 19th, 1685 by the emperor's forces lead by Karl von Lotharing. This ment the end of the 22-year long Ottoman occupation of the town and surrounding.

Založenie pevnosti v Nových Zámkoch

Založenie novozámockej pevnosti si vynútili obranné záujmy Uhorska pred tureckým nebezpečenstvom. Po páde Budína dobyli Turci 10.augusta 1543 Ostrihom, a tým obrali krajinu nielen o dôležitú pevnosť, ale aj arcibiskupa o svoje sídlo, ktorý ušiel pred Turkami do Bratislavy, kým ostrihomská kapitula bola premiestnená do Trnavy. V záujme ochrany krajiny bolo potrebné postaviť ďalšiu pevnosť medzi Komárnom a Nitrou. Arcibiskup Pavol Várdai sa preto rozhodol postaviť novú pevnosť na svojom majetku, na ľavom brehu Dunaja, ktorý mal ochraňovať aj arcibiskupské statky.

Roku 1545 arcibiskup pristúpil k výstavbe novozámockej pevnosti v chotári obce Lék na ľavom brehu rieky Nitra, ktorá mohla už na konci nasledujúceho roku prijať aj posádku. Založenie prvej novozámockej pevnosti znamenalo založenie Nových Zámkov.¹

V tomto období sa Uhorsko bránilo pred tureckou dobyvačnosťou obranným systémom hradov a pevností. Systém hradov sa na tureckom pomedzí delil na tri pásma. Hornouhorské pásmo malo spolu 33 pevností a zaberalo územie východného Slovenska. Ďalšiu časť obranného systému tvorilo zadunajské pásmo, kam patril napríklad aj komárňanský hrad a od Muráňa až po Nové Zámky sa tiahlo preddunajské pásmo s 35 pevnosťami. Po vybudovaní pevnosti sa stali Nové Zámky najvýznamnejšou pevnosťou celého stredného pásma a neskôr i sídlom hlavného kapitána.²

Prvá novozámocká pevnosť mala obdĺžnikový tvar so štyrmi mohutnými nárožnými tzv. ušnicovými baštami. Bola palánkovou pevnosťou (tzv. castellum) s dvomi bránami. Celková údržba ležala len na pleciach arcibiskupa Várdaia, ktorý aj napriek prísľubu kráľa financoval celú stavbu sám až do svojej smrti (12.október 1549).³

Nástupcom arcibiskupa Várdaia sa stal Mikuláš Oláh, ktorý tiež venoval množstvo finančných prostriedkov do opevnenia, na základe čoho sa v písomnostiach spomína ako Oláhov nový zámok (Oláh-Újvár, Olahwyvar), ale napriek tomu charakter pevnosti neposkytoval dostatočné možnosti na obranu.⁴

Turecké nebezpečenstvo sa však stále zväčšovalo. Na zastavenie tureckej expanzie bola roku 1556 zriadená Viedenská vojenská rada, ktorá vyzdvihla strategický význam Nových Zámkov pre obranu Viedne. Novozámocká pevnosť ale nemala predpoklady pre úspešnú obranu proti väčšej vojenskej presile, preto sa vojenská rada rozhodla vybudovať novú pevnejšiu pevnosť na výhodnejšom mieste. Už v lete 1571 prišiel arcibiskup Vrančič do Nových Zámkov spolu s tromi cisárskymi komisármi Fridrichom Žerotínom, Mikulášom Salmom a Primislavom Proznowským, ktorí vyznačili na pravom brehu rieky Nitra miesto pre novú pevnosť.

Viedenská vojenská rada povolala do krajiny talianskych vojenských staviteľov. V Taliansku sa vtedy úspešne rozvíjala teória tzv. ideálnych miest. Staré mestá už nevyhovovali hospodárskym a vojenským potrebám, a preto sa vytvárali projekty ideálnych pevnostných miest s pravidelným pôdorysom mnohouholníkovej hviezdy. Pôdorys Nových Zámkov sa najviac podobal pôdorysu „ideálneho mesta“ Catanea v podobe pravidelného šesťuholníka s pravouhlou uličnou sieťou a s centrálnym obdĺžnikovým námestím pretiahnutým v smere dvoch brán.

Projekt druhej novozámockej pevnosti vypracovali bratia Baldigarovci. Zo štyroch bratov, Guilia, Guilia Cesara, Ottavia a Marcantonia bol Ottavio najnadanejší. Pochádzali z benátskeho rodu staviteľov pevností a od polovice 16. storočia boli v službách Habsburgovcov. Guilio začal pracovať na plánoch novozámockej pevnosti v roku 1567. Výstavba sa začala o šesť rokov neskôr a od roku 1580 tu pracoval aj Ottavio Baldigara, ktorý nielen plánoval, ale aj viedol výstavbu Nových Zámkov až do svojej smrti 15. januára 1588. Po jeho smrti pokračoval v budovaní Nových Zámkov brat Marcantonio. Hrubá výstavba pevnosti na pravom brehu rieky Nitra, neďaleko prvého opevnenia v chotári obce Ďorok, prebiehala v rokoch 1573-1580 pod dozorom českého vojenského odborníka Fridricha Žerotína. Stavebné práce pokračovali aj v nasledujúcom storočí a o istom pozvoľnom postupe pri budovaní opevnenia svedčí aj to, že v roku 1663, keď Turci začali obliehať mesto, boli úplne dokončené iba tri bašty,⁵ hoci bašty Forgáčova, Žerotínova, Fridrichova, Cisárska, Ernestova a Česká predstavovali strategicky najdôležitejšie časti pevnosti.

Fridricha Žerotína prišiel vystriedať, zo svojho sídla v Šuranoch, preddunajský hlavný kapitán Šimon Forgáč. Ten sa snažil preniesť svoje sídlo do Nových Zámkov, ale Viedeň sa postavila rázne proti tomu. Nové Zámky sa stali sídlom hlavného kapitána až za Mikuláša Pálfiho roku 1587 potom, čo sa Forgáč vzdal svojej funkcie.⁶

Pohraničné obyvateľstvo nežilo v pokoji ani v čase prímeria. Tak Turci ako aj cisárske vojská podnikali lúpežné výpravy hlboko do vnútrozemia. Úlohou pohraničných pevností, čiže aj Nových Zámkov, bolo chrániť široké okolie od tureckých vpádov a odrážať útoky nepriateľa. Turci si preto ešte počas výstavby novozámockej pevnosti postavili džigerdelenský palánkový hrad (Džigerdelen Parkani), ktorým získali vojenský oporný bod aj na ľavom brehu Dunaja. Počas pätnásťročnej vojny (1593-1608) vyslal veľkovezír Ibrahim v októbri 1599 na pustošenie Slovenska veľké oddiely krymských Tatárov, ktorých plieneniu neunikli ani Nové Zámky. V celej Nitrianskej stolici bolo zničených 98 dedín, odvečených 12 000 ľudí a tiež mnoho tisíc dobytky. Generálna kongregácia odhadla celkovú škodu Nitrianskej stolice na 300 000 zlatých.

Ďalšie ťažkosti prinieslo protihabsburské stavovské povstanie Štefana Bočkaja, ktoré bolo spočiatku úspešné. Bočkajov kapitán František Rédei po dobytí Nitry obsadil aj Hlohovec, Trnavu a Trenčín. Počas jeho útoku na Nové Zámky 28. mája 1605 zažila pevnosť svoje prvé vážnejšie dobýjanie. Z obavy, aby sa novozámocká pevnosť nedostala do

tureckých rúk, začali rokovania medzi panovníckym dvorom a prívržencami povstania. Dohodlo sa, že Nové Zámky budú prepustené povstalcami, ale po skončení povstania sa vrátia späť do rúk cisára.⁷

Dňa 11. novembra 1606 pri ústí rieky Žitava podpísali prívrženci Habsburgovcov a Osmanskej ríše mier, ktorým sa skončila tzv. pätnásťročná vojna. Žitavský mier, uzavretý na dvadsať rokov, potvrdzoval čiastočne upravené vzájomné hranice. Len nepatrná časť južného Slovenska zostala v tureckých rukách.

Žitavský mier prispel k tomu, že na čas zavládli na tureckom pohraničí relatívne pokojnejšie časy. O to viac sa vyostрили vnútropolitické rozpory, ktoré vyústili do ďalšieho protihabsburského povstania na čele s Gabrielom Betlenom, ktorému sa nevyhli ani Nové Zámky.

Dňa 28. mája 1625 predĺžili v Novohrade Ferdinand II. a Murad IV. žitavskú dohodu. Turci ju však nerešpektovali. Často napádali a rabovali obce vo vnútrozemí. V tom čase mal na starosti údržbu novozámockej pevnosti Peter Kohári, ale svoju úlohu už nezvládal. Hradby pevnosti boli vo veľmi zlom stave. Kohári tlačil na Nitriansku stolicu, pretože stratu tejto dôležitej pevnosti by pocítila celá krajina. Stolica sa na svojom zasadnutí 11. februára 1627 rozhodla pomôcť, ale problém Nových Zámkov nevyriešili ani ďalšie rokovania, ktoré sa predĺžili až do roku 1635. Medzitým zomrel dlhodobý ochranca a správca pevnosti Peter Kohári. Keďže bolo veľmi obtiažne niekoho dosadiť na uvoľnené miesto, dočasným správcom pevnosti sa stal Štefan Pálfi. Turecké drancovanie neustále pokračovalo. Viedenská vojenská rada preto všetkým kapitánom pohraničných pevností nariadila zostať vo svojich sídlach a zabezpečiť obranu.

Nasledujúce roky boli pokojnejšie, pretože sa Turci museli sústrediť na povstania v Ázii a vojnu v Perzii. Viedeň bola zaneprázdnená tridsaťročnou vojnou, a preto dbala na to, aby bol na uhorsko-tureckom pohraničí mier.

V tom čase začal chorľavieť Štefan Pálfi a v roku 1645 sa rozhodol vzdať svojej funkcie. Na jeho miesto bol panovníkom vymenovaný gróf Adam Forgáč.⁸

Dňa 25. februára 1650 vyslanci kráľa Ferdinanda III. a sultána Mehmeda IV. v Istanbule predĺžili mier o ďalších dvadsať dva rokov na základe žitavskej mierovej zmluvy. Napriek tomu Turci opäť začali pustošiť Nitriansku stolicu, a tým prinútili novozámockú posádku pokračovať v bojoch. Najväčšia bitka sa odohrala v roku 1652 pri Veľkých Vozokanoch, keď osmanské vojsko v počte asi štyritisíc šesťsto mužov zaútočilo na Nitriansku stolicu a tiahlo popri Žitave proti obciam, ktoré neplatili dane. Turci vypálili jedenásť obcí, mnohé ďalšie spustošili, pobrali dobytok a odviekli stovky ľudí do zajatia. Adam Forgáč preto posilnil svoju posádku vojakmi z Levíc a Ďarmot a zavolať si na pomoc Ladislava Esterháziho, hlavného kapitána v Pápe. Ich spoločné vojská postupovali popri rieke Žitava, a aby odrezali cestu vracajúcemu sa tureckému oddielu, postavili si z vozov menšie opevnenie pri Veľkých Vozokanoch. Pomocou poddaných z okolia porazili osmanskú presilu údajne v počte 4 600 mužov a viac ako osemsto Turkov padlo na bojisku, medzi nimi aj ostrihomský sandžakbeg Ali paša, hatvanský sandžakbeg Omer i so svojim synom a ďalší vysokí hodnostári, zároveň bolo zajatých šesťdesiat Turkov. Po tejto ťažkej porážke Turci na nejaký čas nepodnikali ďalšie lúpežné výpravy.

Na konci päťdesiatych rokov 17. storočia pre neustále turecké nájazdy a vzrastajúce dane Turkom opustilo obyvateľstvo dediny na okolí Nových Zámkov. Vtedy už Turci sústredili na okolí Ostrihoma asi osemnásťtisíc vojakov a pevnosť i mesto ďalej posilňovali v obave nejakého útoku.

Koncom roku 1661 utiekli dvaja väzni z ostrihomskej pevnosti a prišli do Nových Zámkov. Hlavného kapitána informovali o tom, že v Ostrihome je veľmi málo vojakov a v prípade útoku je veľká šanca dobyť pevnosť. Po tejto správe sa Adam Forgáč, Bat'áni, Nádašdy a Esterházi ponáhľali s päťtisícovým vojskom do Ostrihoma. Avšak už počas cesty

došlo medzi nimi k nezhodám, ktoré vyústili k rozdeleniu, a napokon aj k porazeniu novozámockého vojska.⁹

Nové Zámky pod Osmanskou nadvládou

Roku 1662 boli vnútropolitické pomery v krajine tak napäté, že sa väčšina obyvateľstva obávala vypuknutia vojny. Panovník Leopold I. chcel upokojiť celkovú situáciu, preto zvolal na 1. mája 1662 snem do Bratislavy, ktorý však nič nevyriešil. Viedenský dvor sa snažil udržať mier s Osmanskou ríšou a začal znižovať počet nemeckých vojsk na území Uhorska. Prosby kapitánov pohraničných pevností, ktorí potrebovali vojakov, zbrane a peniaze vyšli nazmar.

Na jar 1663 podnikli Turci jednu zo svojich najväčších dobytých výprav do strednej Európy. Veľkovezír Ahmed Fazil Köprülü paša na čele stotisícovej armády tiahol cez Belehrad a Budín do Uhorska. Cieľom tejto výpravy osmanskej armády sa stala novozámocká pevnosť.¹⁰

Dňa 16. júla 1663 na vojenskej rade veľkovezír zdôvodnil svoj plán. Pre úspešné dobytie Viedne bolo potrebné najskôr získať jednu z troch pevností Ráb, Komárno alebo Nové Zámky. Veľkovezír sa rozhodol pre Nové Zámky kvôli rozsiahlemu zázemiu, ktoré mohlo poskytnúť osmanským oddielom a prizvaným krymským Tatárom dostatočnú korisť. Bol to pravdepodobne hlavný dôvod, prečo turecká armáda zamierila na Nové Zámky. Všetko však nasvedčuje k tomu, že osmanskí velitelia brali do úvahy aj ďalšie skutočnosti. Pevnosti ležiace na ceste k Viedni, Komárno a Ráb, mali silnejšie posádky ako Nové Zámky a prístupovú cestu k Viedni bránila aj poľná armáda na čele s hlavným veliteľom cisárskeho vojska R. Montecuccolim. Možno mal veľkovezír aj správy o sporoch medzi cisárskym dvorom a uhorskou šľachtou, ktoré sa počas vojny ešte viac zostrili a neskoršie viedli k magnátskemu sprisahaniu a chcel túto napätú situáciu využiť. V tom prípade bolo výhodné výpravu nasmerovať proti Novým Zámkom a odrezáť východné časti uhorského kráľovstva od Viedne.¹¹

Turci sa rozhodli za každú cenu oslabiť novozámockú posádku, a preto použili lesť. Vylákali novozámockého hlavného kapitána Adama Forgáča, ktorého nepremyslená akcia oslabilu obranu pevnosti. Podľa tureckého cestovateľa Evliyu Čelebiho, jeden z janičiarskych veliteľov oddielu poslal dvoch mladíkov (jedného tureckého a jedného uhorského) do pevnosti. Tí išli rovno za hlavným kapitánom a povedali mu, že menšia časť osmanského vojska, ktorá prešla na druhú stranu rieky, je od ostatných odtrhnutá poškodeným mostom. Teraz má veľkú šancu nepriateľa poraziť.¹²

Adam Forgáč získal ďalšie informácie od komárňanskeho hlavného kapitána grófa Pucheima, podľa ktorého veľká povodeň zmietla už rozostavaný ostrihomský most a na ľavom brehu Dunaja je len asi dvetisícpäťsto Turkov.

Dňa 5. augusta 1663 vyrazil Adam Forgáč z Nových Zámok s dvetisícpäťsto mužmi. K nemu sa potom ešte pridalo štyritisíc jazdcov grófa Mikuláša Pálfiho, šesťsto vojakov pod velením Waltera, päťsto mušketierov pod velením Lacroniho a štyristo pešiakov pod velením Pia. Vo svojich výpočtoch sa však novozámocký hlavný kapitán mýlil, pretože pri Parkani bolo vyše desaťtisíc Turkov.¹³ Na druhý deň ráno vo veľmi krvavej bitke boli k víťazstvu bližšie novozámockí vojaci, ktorí zatlačili Turkov až k Dunaju. Na ich nešťastie sa však splašili tu pasúce sa osmanské ťavy, ktoré zvukom svojich zvoncov naplašili kone uhorských vojakov, čo narušilo ich bojový poriadok. Na výsledok bitky mala vplyv aj početná prevaha Turkov, pred ktorou sa dali cisárske jazdecké oddiely na útek. Pechotu nechali osamotenú a tá bola z väčšej časti pobitá. Novozámocké vojsko utrpelo ťažkú porážku, zachránilo sa len tristodeväťdesiat vojakov.¹⁴ Adam Forgáč, ihneď po návrate do pevnosti, dal oboch mladíkov, ktorí ho zlákali do pasce, napichnúť na kôl pri hradnej bráne. Turci si

víťazstvo veľmi cenili, lebo mali rešpekt pred novozámockou pevnosťou i pred jeho kapitánom Adamom Forgáčom, ktorého nazýva Evliya Čelebi kráľom a ľavý breh Dunaja zemou Uyvaru, čiže Nových Zámkov. Tento neúspech cisárskych vojsk podlomil už na začiatku sily protitureckej obrany a bol tiež začiatkom trvalých neúspechov pri obrane slovenského územia pred postupujúcimi Turkami¹⁵.

Adam Forgáč mal po porážke za úlohu čo najrýchlejšie doplniť svoju posádku. Tá bola posilnená s dvestoštyridsiatymi nemeckými vojakmi zo Sedmohradska a asi s osemsto mužmi z Komárna a Rábu. Okrem toho palatín František Vešeláni vydal mobilizačnú výzvu a nariadil, aby sa každý, kto dovŕšil šestnásty rok a môže sa chopiť pušky alebo palice, nahlásil do vojska na oslobodenie vlasti, inak bude potrestaný ako zradca.

Novozámocký hlavný kapitán vyhlásil po príchode posíl, že je schopný odolávať Turkom 66 týždňov. Jeho optimizmu však málokto veril, pretože keby sa Turci rozhodli zaútočiť hneď po bitke pri Parkani, s najväčšou pravdepodobnosťou by novozámockú pevnosť aj získali.

Samotný veľkovezír dorazil pod Nové Zámky 16. augusta 1663 a hneď na druhý deň poslal dvoch svojich ľudí k Adamovi Forgáčovi s listom, v ktorom ho vyzval na vydanie pevnosti Turkom a sľuboval voľný odchod pre posádku. Odpoveď bola zamietavá.

Rozdiel medzi dvomi nepriateľskými vojskami bol obrovský. Dobýjajúca turecká armáda mala vyše päťdesiatjedentisíc mužov, kým všetka sila posádky v pevnosti pozostávala iba z tritisíc pešiakov a päťsto jazdcov. Popri hlavnom veliteľovi v pevnosti grófovi Adamovi Forgáčovi boli podveliteľmi Marco Pio, de la Grana a plukovník Locatelli. Celá posádka, pri verejne postavenom oltári, zložila prísahu, podľa ktorej bude chrániť pevnosť do poslednej kvapky krvi.¹⁶

Keďže hlavný kapitán nesúhlasil s vydaním pevnosti, Turci už 17. augusta 1663 zaujali svoje miesta na útok. Osmani začali dobýjanie 18. augusta 1663 ostreľovaním pevnosti a svoj útok sústredili hlavne na tri nedokončené bašty. Dobýjanie pomocou diel a pušiek považovali Turci za zdĺhavé. Turecká vojenská rada sa preto uzniesla budovať dobýjacie valy a vojsko zadelila na smeny. Okrem vojakov, postavených na baštách, použili Osmani svoje delá hlavne proti chrámom, vežiam a vyšším domom. Ostreľovanie však nebolo úspešné, pretože turecké delá neboli dostatočne silné proti kamenným stavbám.

Neskôr prišli Turkom na pomoc Tatári a Valasi. Boli to sultán Achmed Girej, syn chána, s desaťtisíc Tatármi, knieža valašské so šesťtisíc Valachmi a knieža multánske so štyritisíc mužmi, ktorí širili strach a hrôzu po celom Hornom Uhorsku, pretože dediny, cez ktoré prešli, vypálili a obyvateľstvo odvliekli.

Dobýjanie pevnosti Turkmi v prvých týždňoch nebolo úspešné. Naopak bola to novozámocká posádka, ktorá mala väčšiu iniciatívu a podnikla niekoľko výpadov, pri ktorých spôsobila nepriateľovi značné škody. Medzitým tiahol Montecuccoli s veľkým vojskom na Nové Zámky, proti nemu bol vyslaný Kara Mustafa paša s tatárskym vojskom, ktoré Montecuccoliho útok odrazilo. Dňa 16. septembra 1663 opäť vyzvali posádku, aby sa vzdala, ale odpoveď zostala zamietavá. Turci preto hneď na druhý deň pokračovali v dobýjaní, ale svoje útoky sústredili už len proti dvom baštám (Fridrichova a Forgáčova). Straty na oboch stranách boli veľké, ale novozámockým vojakom sa aj tento útok podarilo odraziť¹⁷.

Vo vnútri novozámockej posádky však dochádzalo k sporom. Nemeckí žoldnieri na čele s Marcom Piom presviedčali hlavného kapitána, aby sa vzdali, Forgáč však bol proti tomu, ale keď počas týchto rokovaní vybuchla Fridrichova bašta, zmenil svoj názor (za výbuch bašty bol zodpovedný jeden z vojakov stráže, ktorý fajčil pri sude s pušným prachom.)¹⁸ Dňa 24. septembra 1663 posádka vyvesila nad Viedenskú bránu bielu zástavu. Potom sa zástupcovia Adama Forgáča stretli s veľkovezírom a predložili mu podmienky kapitulácie. Veľkovezír súhlasil s podmienkami okrem jednej, aby si posádka mohla zobrať so sebou delá z pevnosti. Už na druhý deň novozámocká stráž odtiahla v plnej vojenskej

paráde s hudbou, pod zástavami a so zbraňami v rukách. Posádka v počte dvetisíc štyristo sedemdesiatdva vojakov opúšťala pevnosť Ostrihomskou bránou, kým Turci vchádzali Viedenskou bránou. Zranených a chorých, ktorí zostali v pevnosti, dal veľkovezír vyliečiť na vlastné náklady a potom poslal za ostatnými do Komárna.

Pád Nových Zámkov mal katastrofálne dôsledky pre ďalšiu obranu slovenského územia. Uvoľnené vojská mohli Turci použiť na dobytie ďalších pevností a hradov, ktoré boli slabšie opevnené. Turkom sa podarilo bez väčšej námahy dobyť Nitru, Levice a Novohrad. Menšie pevnosti a hrady (Hlohovec, Šurany) získali ešte skôr a takmer bez boja. Turci sa tak stali pánmi širokého slovenského územia a dosiahli najväčšieho rozšírenia svojej moci v strednej Európe.

Dobytie Nových Zámkov malo veľký ohlas v západoeurópskych krajinách. Preto sa cisárskej diplomacii podarilo získať veľkú finančnú pomoc z Nemecka, talianskych štátov, Španielska a od pápeža. Na náklady dvora postavili uhorskí magnáti oddiely husárov a hajdúchov. Koncom februára 1664 disponoval hlavný veliteľ cisárskej armády Montecuccoli päťdesiatistisícovým vojskom. Táto početná armáda mala zabrániť novému šíreniu osmanskej moci v Uhorsku, ale tiež pokúsiť sa zatlačiť Turkov z novodobytých území. Vojenské akcie v juhozápadnom Uhorsku začal Mikuláš Zrínski ešte v januári 1664. Na Slovensku operoval s nemeckými plukmi Louis R. de Souchés, ktorými posilnil domáce vojská. Podarilo sa mu dobyť späť Nitru, Levice a poraziť osmanské oddiely pri Žarnovici.

Dňa 10. augusta 1664 podpísal cisár Leopold I. s Osmanskou ríšou vo Vašvári mier, ktorý sankcionoval Turkami okupované územie aj s Novými Zámkami.

Veľkovezír Ahmed Fazil Köprülü chcel využiť svoje víťazstvo k ďalekosiahlym politickým plánom. Ešte počas dobývania novozámockej pevnosti nariadil svojmu vazalovi sedmohradskému vojvodovi Michalovi Apafimu, aby sa dostavil do Nových Zámkov. Dňa 22. októbra 1663 na želanie veľkovezíra vyzval sedmohradský vojvoda celé Uhorsko, aby sa dobrovoľne pridalo k Turkom a prijalo ich ochranu. Avšak jeho zámer nevyšiel, pretože všetky stolice túto ponuku odmietli. Veľkovezír po stroškotaní svojich plánov opustil Nové Zámky a odišiel do Budína. Za veliteľa pevnosti bol vymenovaný Kurd Mehmed paša¹⁹ a k nemu Hüsejin paša so sedemtisícovou tureckou posádkou. Prvou úlohou nového miestodržiteľa bolo postaviť zbúrané múry a bašty, zaopatriť hrad všetkými potrebnými zásobami.

V Nových Zámkoch zriadili Turci šiesty ejálet v Uhorsku (Eyalet-i Uyvar). Stali sa sídlom rozsiahlej okupovanej oblasti a v celom ejálete bol zavedený vojensko-feudálny režim.

Do novozámockého ejáletu patrili sandžaky Nitra, Levice a Novohrad. Územie novej provincie bolo rozdelené na osem okresov (nahije), ktoré zhruba dodržiavali hranice uhorských stolíc. Boli to novozámocký okres, Narhid (okolie Nových Zámkov), Barš (územie Tekovskej stolice), Komarn (Komárňanská stolica), Hond (Hontianska stolica), Nitra (stredné časti Nitrianskej stolice), Žabokrek (osady na hornej Nitre) a Šele (osady na pravom brehu Váhu na okolí Šale nad Váhom). Hranice sa týkali iba platenia daní (daňové hranice), neboli politickými hranicami medzi Osmanskou ríšou a kráľovským územím. Mnoho obcí platilo dane pre obe strany (kondomínium). Celkový počet osád v ejálete bol štyristosedemdesiat.²⁰

Napriek tomu, že stolice odmietli ponuku Turkov, bezbranné obyvateľstvo žiadalo po početných výzvach ochranu u osmanskej moci. Strach, ktoré vyvolali pustošiacie turecké oddiely urýchlili rozhodnutie dedín podrobiť sa im a zabezpečiť si ochranné listy. Udelenie ochranného listu (vere alebo aman kağidi) znamenalo, že mesto alebo dedina sa zaviazala platiť osmanskej finančnej správe dane, a preto zodpovedné osoby, najčastejšie richtári, museli poskytnúť osmanským úradníkom údaje potrebné pre súpis. Na základe týchto údajov na jar alebo v lete 1664 bol zhotovený prvý daňový súpis novozámockej provincie (eyalet). V tomto súpise je zaznamenané viac ako 800 miest, dedín a majerov na západnom a strednom Slovensku²¹.

Jedným z najvzácnejších historických dokumentov, ktoré sa zachovali z doby tureckej okupácie je turecký zákonník pre novozámocký ejálet z druhej polovice sedemnásteho storočia (Kanúnnáme-i eyalet-i Uyvar). Kanúnnáme bolo zapísané do konškrípčného defteru novozámockého ejáletu a predstavuje pôvodný úradný text zákonníka. Prvá časť kanúnnáme (články 1-20) obsahuje takmer výhradne zákonné ustanovenia týkajúce sa feudálnych povinností ráje (kresťanský poddaný) v novozámockom ejálete. Tieto povinnosti boli vyjadrené feudálnymi dávkami (naturálnymi i peňažnými), ktoré tvorili podstatnú zložku feudálnej renty. Je tu zmienka aj o istých robotných povinnostiach ráje. Druhá časť kanúnnáme (články 21-37) vyplňujú predpisy o trhových a colných poplatkoch vyzbieraných v Nových Zámkoch pri predaji dobytku, potravín a iného tovaru. Ako sa v poslednom článku kanúnnáme podotýka, všetky uvedené trhové a colné poplatky plynuli do štátnej pokladne (míri).²²

Po vytvorení novozámockého ejáletu vnikali lúpežné turecké oddiely ešte hlbšie do slovenského územia. Zúčastňovali sa na nich aj tatárske vojská. Turci a Tatári pozabíjali alebo odvliekli do zajatia obyvateľstvo miest a obcí. Po veľkých lúpežných výpravách sa Osmani vracali s korisťou a so zajatcami pod Nové Zámky, kde vydržovali trhy pre ľudí.

Po skončení vojny s Benátkami o Krétu posilnila Porta aj novozámockú posádku a v snahe zmeniť pomery na pohraničí vymenila miestodržiteľa. Tvrďším postupom voči cisárskej strane sa vyznačoval nový novozámocký miestodržiteľ Sadi Mehmed paša, ktorý nahradil v júni 1669 popraveného Sühraba Mehmeda pašu.

Sadi Mehmed paša nechal spísať richtárov všetkých podriadených dedín, a tak chcel prinútiť všetky obce, aby poriadne a včas platili dane. Vôbec spory o dediny, ktoré boli zaregistrované do osmanského súpisu a neplatili dane, boli najčastejšou príčinou nedorozumení a konfliktov medzi novozámockými miestodržiteľmi s viedenským dvorom a uhorskou šľachtou. Osmani sa zrejme snažili ťažiť aj z napätia medzi uhorskou šľachtou a viedenským dvorom, zvlášť v čase po prezradení Vešelénihho sprisahania a jeho likvidácie (1671). Uhorská šľachta nepovažovala za dostatočnú ochranu svojich poddaných cisárskym vojskom a predložili cisárovi listy, v ktorých novozámocký miestodržiteľ pod trestom smrti zakazoval podrobeným dedinám poskytovať zaopatrenie cisárskym oddielom a vyhrážal sa dedinám za Váhom, ak sa nepodrobia²³. Pri zhoršujúcich sa vzťahoch medzi Vysokou Portou a viedenským dvorom začiatkom osemdesiatych rokov 17. storočia hrali významnú úlohu popri kuruckom hnutí Imricha Tököliho, ktorého Porta vzala v roku 1682 pod svoju ochranu, aj tieto spory v novozámockej provincii.

Dňa 18. marca 1683 odišla z Drinopolu osmanská armáda na čele so sultánom Mehmedom IV. do Uhorska. Vojenské prípravy Porty na vojnu s cisárom dodali odvahu osmanským oddielom v Nových Zámkoch. Novozámocký miestodržiteľ sa pokúšal obnoviť osmanskú moc na Považí a svoje hrozby za nezaplatenie daní plnil veľmi kruto. Takúto hrozbu splnil aj novozámocký miestodržiteľ Hodžazade Hasan paša na Ponitří v okolí Topoľčian, kde za nezaplatenie daní vyplienil niekoľko dedín a v apríli 1683 odvliekol z hornonitrianskej dediny Oslany na veľkonočnú nedeľu mnoho zajatcov do Nových Zámkov. Na ich vykúpenie museli poddaní vynaložiť všetky peniaze.

Oslobodenie Nových Zámkov

Viedeň sa spamätala, až keď bol už veľkovezír pred Stoličným Belehradom. Dňa 1. mája 1683 sa podarilo zhromaždiť štyridsaťtisícovú armádu, na čelo ktorej vymenoval Leopold I. svojho švagra knieža Karola Lotrinského. Po správach o posilnení Ostrihoma sa rozhodol pre útok na Nové Zámky. Dňa 6. júna 1683 aj začal s dobýjaním pevnosti, ale keďže nemal obliehacie delá, nedosiahol výraznejšie úspechy.²⁴ O tri dni neskôr muselo knieža obliehanie prerušiť,

pretože dostalo od Viedenskej vojenskej rady rozkaz chrániť prístupovú cestu k Viedni. Po príchode osmanskej armády k Viedni sa pechota z Nových Zámkov na čele s miestodržiteľom Hodžazade Hasanom pašom zúčastnila na obliehaní mesta, kým jazda bojovala spolu s kurucmi Tököliho (roku 1682 bol korunovaný Ibrahimom pašom za kráľa Uhorska) vo vojsku, ktorému velil jágerský miestodržiteľ Kőr Hüsejin paša.

Keď 12. septembra 1683 porazili spojenecké vojská Turkov pri Viedni, znamenalo to začiatok konca tureckej nadvlády v strednej Európe. Knieža Karol Lotrinský sa rozhodol pokračovať v oslobodení krajiny, v čom ho podporoval aj poľský kráľ Ján Sobieski. Dňa 12. októbra 1683 porazili cisárske vojská v krvavej bitke Turkov pri Parkani a pokračovali smerom na Ostrihom. Po niekoľko dňovom obliehaní vyzvali Turkov, aby sa vzdali. Tí keďže nedostali žiadnu pomoc vyvesili bielu zástavu a na druhý deň opustili ostrihomskú pevnosť.

Po dobytí Ostrihomu spojeneckou armádou nastali pre novozámockú tureckú posádku ťažké časy. Pevnosť bola odrezaná od osmanského zázemia v Uhorsku, takže jej nemohli voľne privážať ani zbrane ani potraviny. Na jeseň 1684 sa podarilo oddielom Nitrianskej stolice na čele s generálom Adamom Coborom dobyť Šurany. Tým sa ešte viac zhoršila situácia v novozámockej pevnosti, lebo uhorské oddiely vyplienili na okolí všetky mlyny a dediny, ktoré mohli poskytnúť potraviny. Problém so zásobovaním mala posádka až do pádu pevnosti.²⁵

Rok 1684 bol pre cisárske vojská neúspešný. Karol Lotrinský si napríklad nevedel poradiť s Budínom. Napriek neúspechom cisárskych vojsk a ich spojencov v tomto roku sa panovník rozhodol pokračovať vo vojne s Turkami. Pápež tiež poskytol veľkú finančnú pomoc na posilnenie armády. Počet cisárskeho vojska narástol na šesťdesiatjedtisíc mužov a k nemu ešte pridali nemecké kniežatá ďalších asi tridsaťpäťtisíc mužov. Celkový počet armády bojujúcej v Uhorsku dosiahol stotisíc vojakov. Cisár sa svojimi spojencami, poľským kráľom a Benátkami, dohodol, že zaútočia na nepriateľa v Uhorsku aj v Dalmácii. Hlavným veliteľom cisárskej armády zostalo knieža Karol Lotrinský, veliteľom pechoty bol poľný maršál Waldeck, veliteľom jazdy poľný maršál Caprara a veliteľom delostrelectva plukovník Börner²⁶.

Roku 1685 vrcholili boje o dodávanie proviantu a munície do Nových Zámkov. Keďže pevnosť bola neustále odrezaná od Osmanskej ríše a bez potravín, Turci sa rozhodli zásobovať novozámockú pevnosť z Novohradu. V novohradskom hrade sa zišlo osemtisíc Turkov, Tatárov a iných prívržencov pod veliteľstvom veľkovaradínskeho pašu, aby dopravili tisíc vozov potravín do Nových Zámkov. Avšak stoličné oddiely na čele s Heislerom sa im postavili do cesty a zahnali ich späť²⁷.

Knieža Karol Lotrinský malo v úmysle najprv dobyť Novohrad, ale keďže rýchle dobytie hradu bolo nereálne, vrátil sa do hlavného tábora pri Parkani a smeroval na Nové Zámky. Toto vojsko dorazilo do Nových Zámkov 7. júla 1685, kde ich čakal plukovník Heisler. Na druhý deň prišli oddiely z Lüneburgu a o dva dni zas oddiely z Bavorska. Knieža dalo postaviť mosty nad i pod Novými Zámkami a úplne obkľúčil pevnosť. Obliehanie začalo 11. júla 1685 útokom z dvoch strán na Forgáčovu a Českú baštu. Začala aj stále ostreľovanie pevnosti, najprv z pravej hrádze postavenej pre tri kanóny a neskôr sa postupne popridávalo aj ostatných šestnásť kanónov. Dňa 23. júla 1685 sa podarilo z hradnej priekopy vypustiť vodu pred Ernestovou baštou. Na jej vyplnení potom pracovalo denne šesťsto mužov, ktorí priviezli množstvo raždia a viac ako tridsaťtisíc pieskom naplnených vriec. Súčasne so zasypaním priekopy na dvoch miestach začala silná strelba na vnútorné steny bášť. Výzvu Karola Lotrinského na kapituláciu Turci odmietli. Cisárske vojsko neúnavne pokračovalo v obliehaní aj v nasledujúcich dňoch. Koncom júla sa boje koncentrovali už len na priekopy. Medzitým sa velenie cisárskej armády zaoberalo aj iným problémom. Po tureckom obliehaní Ostrihomu a Vyšehradu nebol Karolovi Lotrinskému úplne jasný plán hlavného veliteľa (seraskera) Osmanov.

Keď začiatkom augusta 1685 začala osmanská armáda na čele s veľkovezírom Ibrahimom pašom obliehať Ostrihom, došlo v cisárskom tábore k rozporom o ďalšom postupe. V hlavnom cisárskom stane nastal zmätok. Jedni radili ďalej dobýjať pevnosť celým vojskom a radšej obetovať Ostrihom. Iní, medzi nimi najmä bádenský markgróf Ludvik boli proti tejto myšlienke, lebo mal v rukách Ostrihom a s ním spolu pobrežie Dunaja až po Budín, považovali za dôležitejšie ako Nové Zámky. Viedenský dvor napokon prijmúc návrh markgrófa Ludvika, nariadil, aby primeraný počet vojska viedol ďalej dobýjanie Nových Zámkov, ale nech knieža s hlavnou armádou ide oslobodiť Ostrihom.

Dňa 7. augusta 1685 sa knieža pohlo so svojim štyridsaťtisícovým vojskom smerom na Komárno. K tomuto vojsku sa pripojili bavorský kurfirst, knieža Waldeck, Ludvik Bádenský a ostatné kniežatá z tábora.²⁸ Poľný maršál Aeneas Caprara zostal pod Novými Zámkami so 16 000 mužmi a snažil sa zabezpečiť brody na rieke Nitra potrebnými opevneniami.

Osmani sa bránili veľmi zúfalo. Sultán sľúbil novozámockému pašovi, že ak ubráni pevnosť, bude jeho, ale ak sa vzdá, dostane „hodvábnu šnúru“. Od Ostrihoma bolo neprestajne počuť strelbu, z čoho vyplývalo, že Turci silno búšia do pevnosti. Caprara preto posilnil túto stranu strážami. Dňa 10. augusta 1685, po silnom ostreľovaní pevnosti, Caprara opäť vyzval Turkov, aby sa vzdali. Pašovi sľúbil, že ak sa vzdá, môže slobodne odísť nielen so svojim vojskom, zbraňami, ale aj so zajatými kresťanmi. Paša ponuku odmietol, a tak obliehanie pokračovalo ešte energetickejšie. Pozornosť obliehajúcich sa upriamila na prechody cez hradnú priekopu a systematické ostreľovanie pevnosti. Podarilo sa im sústrediť delá do veľkej batérie a začali budovať kryty na zoradenie vojska pred prechodmi cez priekopu. Štyridsaťtri ťažkých diel a desať mažiarov začalo ostreľovať bašty a vnútro pevnosti s takou intenzitou, že turecká paľba úplne zmĺkla a v pevnosti vyhorel sklad potravín, sídlo miestodržiteľa a františkánsky kostol.²⁹

Dňa 16. augusta 1685 sa odohrala bitka medzi Ostrihomom a Nyergesújfalu, ktorá sa skončila úplnou porážkou tureckých vojsk a oslobodením Ostrihoma. Správa o víťazstve povzbudivo pôsobila aj na oslobodzovacie vojsko pod novozámockými hradbami. Generálny útok mal byť 18. augusta 1685, ale prudký dážď ho znemožnil.

Na úsvite 19. augusta 1685 tritisíc mužov určených na útok sa rozdelilo na dva oddiely, ktorým velil bavorský generálmajor Rummel a poľný zbrojmajster gróf Scherffenberg. Samotný Caprara spolu s hlavným vojenským odborníkom Kleinwächterom zostali pri zálohe. Oddiely sa pohli ráno o siedmej hodine a po prechode nad priekopou prenikli k trhlinám v hradbách, ktoré bránila posádka granátmi, kameňmi a sečnými zbraňami. Za silnej podpory delostrelectva však obrancov zahnali z hradieb. Hneď nato vyvesili Turci kapituláciu bielu zástavu, ale útočiace vojsko už nebolo možné zastaviť. Cisárske vojská prenasledovali tureckých vojakov do vnútra pevnosti a tam ich usmrcovali. Boli takí nemilosrdní, že za hodinu padlo tisícdivsto Turkov. Po útoku zostalo z celej tureckej posádky na žive okrem žien a detí iba dvesto mužov. Hlavu miestodržiteľa Nových Zámkov cisárski vojaci odsekli a vystavili na tyči nad Viedenskou bránou. Tak po dvojhodinovom boji zaviali cisárske zástavy na hradbách Nových Zámkov a Caprara už o desiatej hodine predpoludním poslal do Viedne správu o víťazstve³⁰.

Oslobodenie Nových Zámkov spod tureckej nadvlády bolo významnou udalosťou nielen pre dejiny Nových Zámkov, ale aj v medzinárodnom meradle a vyvolalo vlnu nadšenia v celej Európe. Cisár Leopold I. podal správu pápežovi o oslobodení Nových Zámkov cez osobitného posla. Dňa 2. septembra 1685 odslúžil pápež ďakovnú omšu v bazilike svätého Petra, počas ktorej dunela slávnostná paľba z diel. Pri príležitosti oslobodenia bolo tiež vydaných viac ako dvadsať pamätných mincí.

Neskôr zažila novozámocká pevnosť už len dve dôležitejšie dobýjania a to počas povstania Františka II. Rákociho (1704 a 1710). Pevnosť, ktorú dobýjali rozličné národy,

začala strácať na svojom lesku hlavne potom, keď sa Turci definitívne stiahli zo strednej Európy. Jej obnova by si vyžiadala veľké náklady, a preto sa na rozkaz kráľa Karola III. uskutočnilo v rokoch 1724-1725 zbúranie hradieb, čo znamenalo koniec pevnosti v Nových Zámkoch.

Poznámky

1. KOČIŠ, Ladislav : *Nové Zámky v minulosti a súčasnosti*. Nové Zámky, 1967, s. 15.
2. KOČIŠ, Cit. 1, s. 14.
3. HAICZL, Kálmán : *Érsekújvár múltjából*. In : *Érsekújvár és vidéke*, 3. apr. 1932, s. 13.
4. HAICZL, Cit. 4, 17. apr. 1932, s. 13.
5. LÁSZLÓOVÁ, Henrieta : *Nové Zámky – vrchol renesančného staviteľstva*. Nové Zámky, 2002, s. 2..
6. HAICZL, Cit. 4, 17. júl. 1932, s. 8.
7. HAICZL, Cit. 4, 20. nov. 1932, s. 16.
8. HAICZL, Cit. 4, 18. jún. 1933, s. 11.
9. HAICZL, Cit. 4, 16. júl. 1933, s. 16.
10. KOPČAN, Vojtech – BLASKOVICS, Jozef : *Nové Zámky pod tureckou nadvládou 1663 – 1685*. Nové Zámky, 1985, s. 2.
11. KOPČAN – BLASKOVICS, Cit. 29, s. 3.
12. EVLIYA ČELEBI : *Kniha ciest*. Bratislava, 1978, s. 55.
13. MATUNÁK, Michal : *Nové Zámky pod tureckým panstvom 1663 až 1685*. In : *Slovenské pohľady*, roč. 18, 1898, s. 231.
14. HAICZL, Cit. 4, 30. júl. 1933, s. 11.
15. KARÁCSON, I. : *Az 1663-i török hadjárat Magyarországon Rasid efendi szerint*. In : *Hadtörténelmi közlemények*, 1896, č. 9, s. 77.
16. MATUNÁK, Cit. 35, s. 234.
17. MATUNÁK, Cit. 35, s. 489.
18. HAICZL, Cit. 4, 20. aug. 1933, s. 8.
19. HAICZL, Cit. 4, 3. sept. 1933, s. 9.
20. BLASKOVICS, Jozef : *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Bratislava, 1993, s. 17.
21. KOPČAN – BLASKOVICS, Cit. 29, s. 4 – 7.
22. KABRDA, Jozef : *Kánúnnáme novozámockého ejáletu*. In : *Historický časopis*, roč. 12, 1964, s. 212.
23. KOPČAN – BLASKOVICS, Cit. 29, s. 11 – 12.
24. HAICZL, Cit. 4, 1. okt. 1933, s. 17.
25. KOPČAN – BLASKOVICS, Cit. 29, s. 16.
26. BALÁS, György : *Érsekújvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe*. In : *Hadtörténelmi közlemények*, 1888, s. 432.
27. MATUNÁK, Cit. 35, s. 577.
28. MATUNÁK, Cit. 35, s. 671-673.
29. KOPČAN – BLASKOVICS, Cit. 29, s. 17.
30. MATUNÁK, Cit. 35, s. 676.

Literatúra

BALÁS, György : *Érsekújvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe*. In : *Hadtörténeti közlemények*, 1888, s. 431 – 473.

BLASKOVICS, Jozef : *Az Újvári ejálet adóösszeírásai*. Bratislava, 1993, 425 s.

EVLIYA ČELEBI : *Kniha ciest*. Bratislava, 1978, 328 s.

HAICZL, Kálmán : *Érsekújvár múltjából*. In : *Érsekújvár és vidéke, 1932 – 1933*.

KABRDA, Jozef : *Kánnúnáme novožamockého ejáletu*. In : *Historický časopis*, roč. 12, 1964, s. 186 – 214.

KARÁCSON, István : *Az 1663-i török hadjárat Magyarországon*. In : *Hadtörténeti közlemények*, 1896, s. 73 – 100.

KOČIŠ, Ladislav : *Nové Zámky v minulosti a súčasnosti*. Nové Zámky, 1967, 296 s.

KOPČAN, Vojtech – BLASKOVICS, Jozef : *Nové Zámky pod tureckou nadvládou 1663 – 1685*. Nové Zámky, 1985, 46 s.

LÁSZLÓOVÁ, Henrieta : *Nové Zámky – vrchol renesančného staviteľstva*. Nové Zámky, 2002

MATUNÁK, Michal : *Nové Zámky pod tureckým panstvom 1663 až 1685*. In : *Slovenské pohľady*, roč. 18, 1898, s. 129 – 132, 231 – 236, 486 – 496, 554 – 561, 569 – 578, 668 – 676, 737 – 745.

ŠTÁTNY ARCHÍV v Ivánke pri Nitre